

Martin Luther *drømme*

MARTIN LUTHERS

LIV OG GERNING

I DE NÆRMESTE AAR

EFTER RIGSDAGEN I WORMS

OG

DEN STÅTSKIRKELIGE UDVIKLING

AF

LUDVIG SCHRØDER

KØBENHAVN

LEHMANN & STAGES FORLAG

1904

Martin Luthers Liv og Gerning

i de nærmeste Aar efter Rigsdagen i Worms
og den statskirkelige Udvikling.

1. Reformationstiden er en voldsom Gennembrudstid.

Det var to dristige Skridt af Luther, at han havde indladt sig paa at skrive om Tidens store politiske Spørgsmaal, og at han havde brudt med alt, hvad der hidtil havde gældt for kirkelige Autoriteter, det almindelige Kirkemøde lige saa vel som Paven og de høje Bisper.

Hans Modstandere saa godt Faren derved og benyttede sig deraf. I det berygtede Wormseredikt, hvori Kejser Karl d. 5te, en Maanedes Tid efter Luthers Opbrud fra Worms, erklærede ham for en fredløs Mand, fremhævedes det, at alle Luthers Skrifter prædikede Revolution, at kun Frygten for Sværdet havde afholdt ham fra at behandle den verdslige Ret endnu værre end den gejstlige, og at „den Foragt, han viste for al Autoritet, nødvendig maatte føre til et egenraadigt og ganske fæisk Liv.“*)

Papistiske Forfattere fremstillede ham som en Nar, der smurte en „Bundschuh“ (d. e. en Snørestøvle) saaledes, at den smagte af Muskatvin og andre Herligheder. Snørestøvlen, som Menigmand brugte, naar Adelsmanden brugte lange Støvler, var et Mærke for en hemmelig

*) Ediktet er efter Kejserens Ønske udfærdiget af Pavens Sendemand, Aleander, og offentliggjort 25. Maj 1521, men med Dateringen 8. Maj, for at det kunde synes udgaaet efter „Kurfyrsternes og Stændernes enstemmige Beslutning.“

Forening, der arbejdede paa, at der kunde komme bedre Forhold i Tyskland. Da Luther var i Worms, kunde man paa Gadehjørnerne se Opslag fra denne Forenings Bestyrelse til at støtte Luther, og nedenunder stod: „Bundschuh“. Luther beskyldtes da for at ville lokke sine Landsmænd til at slutte sig til denne hemmelige Forening.

Luthers Fjender fremstillede ham som „en sachsisk Catilina, der brød med al aandelig Autoritet.“

Men ogsaa uden for sine Modstanderes Kreds oplevede Luther adskilligt, der maatte minde ham om, at han var i en saare vanskelig Stilling.

Unge, frejdige Mennesker kan — som Grundtvig i hans Ungdom — synge om Reformationstiden, at „da var det Lyst at leve.“ Men ser vi nøjere til, da vil vi erfare, at der var mange Ting, som kunde gøre Livet tungt i de Dage.

Er der nogen Tid i Historien, der har lignet den Tid i Naturen, da Vaarens Kræfter brydes med Vinteren, da milde, næsten sommervarme Dage veksler med Frostnætter og Snefald, da optøede Veje bliver vanskelige at befare, da Elvene i Bjerglande vokser op til at blive ødelæggende Fossefald, — har nogen Tid for Alvor baaret Præg af den underligste Blanding af det lette og lyse og det tunge og trange, da var det de Dage, der fulgte efter Rigsdagen i Worms.

Det var Foraarstegn, naar Luthers gode Venner iblandt Augustinermunkene aflagde Munkekappen for at være frie Vidner for Evangeliet.

Det var Vaartegn med Turtelduens Kurren, som Luther selv sang om i Kæmpevisetonen, da han i Sommeren 1523 spurgte fra Nederlandene, at to unge Augustinermunke, der havde studeret i Wittenberg og der sluttet sig til Vidnesbyrdet om, at Freden ikke kunde vindes ved et Menneskes egne gode Gerninger, men maatte tages som en Gave i Troen, — at de var gaaet frimodige i Døden for denne Bekendelse. Det var ogsaa et Vaartegn,

da Luther ved denne Lejlighed første Gang blev Sanger paa sit tyske Modersmaal.

Det varslede godt; da det ikke blot var Augustinermunke men ogsaa Graabrødre og Sortebrødre, Benediktinere og Brigitinere, Nonner som Munke, der sluttede sig til Læren om Retfærdiggørelsen af Troen, og da den ene Humanist efter den anden — trods deres Mesters, Erasmus', Knurren — tog ved den wittenbergske Munks Lærdom.

Den mærkelige Digter i Nürnberg Skomageren Hans Sachs gav Vaarstemningen et smukt Udtryk, da han tegnede Billedet af Faareflokken, der var lokket ud i Ørkenen af den falske Maanes Skin for at blive et Bytte for Ulvene, og af, hvordan Solen saa kommer, bryder Skyerne og hjælper Faarene til at komme hjem; i et Træ sidder den wittenbergske Nattergal og synger Solen i Møde.

Det var ikke blot i Nürnberg, men i mange andre tyske Stæder, Augsburg, Ulm, Straszburg, Bremen, Breslau, at det samme Røre kendtes, som havde sit Brændpunkt i Wittenberg. Den vaagne tyske Borgerstand saa, at dens Frigørelse paa mange Maader hang sammen med det, Luther kæmpede for.

Melanchthon, der følte sig bænket ved Gudernes Bord, naar han nød de paulinske Breves Ambrosia, udgav den græske Komedieskriver Aristofanes' Satire over Sofisterne („Skyerne“) for at advare Ungdommen imod de ørkesløse filosofiske Grublerier, og de Humanister, der ikke kunde følge med den Bevægelse, der udgik fra Højskolen i Wittenberg, kom til at mærke, at de ikke havde de unges Ører. Crotus Rubianus, der 1521 havde hilst Luther som den ny Paulus, da han kom til Erfurt paa Rejsen til Wittenberg, gjorde snart den Erfaring, at Bevægelsen gik stærkere, end han kunde følge den.

Men der var andre Vaartegn end de milde.

Om den Tid, da Herder under sit Ophold i Straszburg vakte den unge Goethe til at løsrive sig fra de

franske Forbilleder og blive en virkelig tysk Digter, og da unge, begavede Mennesker i Göttingen sluttede sig til Klopstocks Fane, har Tyskerne brugt det Udtryk, at det var en „Sturm- und Drang“-Periode; man kan vel oversætte det „en Storms og Strids“ Periode. Man stormede løs imod alt, hvad der forekom en at være en Hindring imod det ny friske Liv; man stred imod, hvad der før havde gældt som Regler, det var nødvendigt at bøje sig for. Meget af det gode gamle maatte dele Skæbne med det ormstukne, som fortjente at skylles bort af den brusende Strøm. Udtrykket „Sturm- und Drang“-Periode er ogsaa, og med Rette, blevet brugt om de Dage, der kom efter Rigsdagen i Worms.

Den nys opfundne Bogtrykkerkunst blev i stor Udstrækning taget i Brug. Men naar Bogtrykkerne hellere end gerne trykte Skrifter af Luther og hans Tilhængere, saa havde hans Modstandere svært ved at faa noget ud, selv om de bød høj Betaling derfor. De mange Skrifter fra denne Tid, som Bogtrykkerne tjente Penge ved at udgive, er, med deres Tekst og med deres Billeder, et godt Udtryk for den offentlige Mening, og her er Sandheden tit blandet sammen med Raahed og Voldsomhed.

Det er ikke blot Gudsordets Sejr over Mandeviddet, der bliver prist, men ogsaa Lægfolkets Sejr over Præsteskabet. Det fremstilles, hvordan Lægmænd i Munddyster vinder Sejr over Præsterne, og det regner med Skældsord over de forædte Tiggermunke.

I Træsnit fremstillede den wittenbergske Apotheker og Maler Lukas Kranach „Antikristens“ eller Pavens Liv i Modsætning til Kristi Lidelseshistorie, og Luther selv satte Indskrifter under Billederne. Her er Grænserne maaske ikke overskredne. Men dette er Tilfældet i Fremstillingen af „Sandhedens Sejerstog“. Paa dette Billede rider Hutten, og ved Halen paa hans Hest slæbes Paven, Kardinalerne og mange Luther-Fjender af Sted; ved Siden af Frelsens Vogn vandrer Luther og Carlstadt.

Langt videre endnu gik den tidligere Graabroder Eberlin i sine statistiske Oplysninger om Tilstanden i Tyskland. Landet udreder aarlig mange Tusind Gylden til Pavestolen, men over en Million til de fire Tiggermunkeordener. Der er 24,000 „Klostersvin“ i Tyskland, men 400,000 i Europa, der havde fortjent, at Bønderne hængte dem eller druknede dem.

Ved Siden af saadanne Stridsskrifter maa astrologiske Skrifter nævnes som dem, der fik den videste Udbredelse, I dem varsledes der om Vandflod og Uro i 1524.

Der var mange Ordførere og Forfattere, der vilde omdanne Samfundet. Saadanne havde man længe kendt; men nu fik de paa ny Vind i Sejlene.

1476 var Hans Bøheim blevet brændt, som ved sin Prædiken, der baade handlede om den hellige Jomfru og om Ejendommenes Deling, havde samlet store Skarer af Pilegrimme om Niclashausen i Sydtyskland, hvor han virkede.

Naar Luther havde fremhævet „Guds Retfærdighed“ som den, et syndigt Menneske skulde vinde ved Troen, saa blev det for Samfundsreformatorerne et Slagord, hvorved det blev betegnet, som i deres Øjne var en retfærdig Samfundsorden i Modsætning til den, som havde historisk Hævd.

Baade i 1513 og de nærmest følgende to Aar og i 1517 havde der været Bondeopstande i Sydtyskland. 1521—22 gærede det atter voldsomt, og 1525 brød det ud.

Rejsningen begyndte paa et Gods i Nærheden af Schaffhausen, hvis Besidder, en Grevinde, midt i den travle Høsttid havde givet Bønderne det Hoveri, at de skulde samle Sneglehuse, som hun vilde bruge til Garnvindsler. Men Klagerne, de fremsatte, drejede sig ikke blot om sligt urimeligt Hoveri men ogsaa om, hvad Fortræd Herremændenes Eneret til Jagt og Fiskeri voldte, og mere af samme Slags.

Bevægelsen bredte sig fra Landet til Byerne. Som Førere nævnes en Landsknægt, en Farversvend, en Be-

slagsmed, flere Kromænd og nogle Riddere som Götz von Berlichingen.

Under Navnet „De tolv Artikler“ blev der affattet et socialt Program med en bibelsk Begrundelse. Det gik ud paa Ophævelsen af Livegenskabet og Godsejernes Eneret til Jagt og Fiskeri, og paa Begrænsning af Hove-riet. Men ved Siden deraf blev opstillet mange forskellige Maal. Nogle tænkte kun paa at faa Forholdene omdannet i deres egen Egn. Andre krævede folkeligt Selvstyre, andre igen et folkeligt Kejserdømme. En forhenværende Præst vilde have et kommunistisk Gudsrige og forsøgte at virkeliggøre det i Mühlhausen.

Den revolutionære Bevægelse strakte sig fra Alperne til Harzen, og under den blev der begaaet mange Grusomheder af Bønderne. Men det synes, at Herremændene under Forsøget paa at undertrykke Rejsningen, har gaaet langt videre i Blodsudgydelse end deres Modstandere.

Vor Tids Historiegranskere mener, at den forfærdelige Bondekrig var kommet, selv om der ikke var opstaaet en Luther. Men det har været i højeste Grad pinligt for ham at se den kirkelige Reformations Sag sammenblandet med denne sociale Revolution og at erfare, at den ene Sværmer efter den anden følte sig lige saa berettiget som han til at bryde med al ydre Autoritet.

Dette hele Røre førte Luther ind i Kampe af en helt anden Slags, end han havde haft i Aarene 1517—21, og det har bidraget mægtigt til at give den kirkelige Reformation, han stod i Spidsen for, en anden Vending, end han fra først af har tænkt sig. Dette skulde paa-vises igennem Fortællingen om Bevægelsen i hans nærmeste Kreds og hans Forhold til den.

2. Luther paa Wartburg.

I Juli 1524 skrev Luther et Sendebrev til Kurfyrst Frederik den Vise og til hans Broder, Hertug Johan, for

at advare dem imod den oprørske Aand, som raadede hos Thomas Münzer og hans Tilhængere. Særligt dvælede han ved den Fejghed, som traadte frem hos den nævnte Folkeleder. Det maatte være en slet Aand, der ikke kunde henvise til andre Frugter end Nedbrydelsen af Kirker og Klostre og Opbrændelsen af Helgener. Det kunde ogsaa de aller værste Skælmer paa Jorden gøre, især hvor de vidste sig sikre og uden Modstand. Da vilde det dog have mere at betyde, dersom „Allstädter-aanden“ — saaledes kalder Luther Præsten Münzer, fordi han havde haft Tilhold i Allstädt — for til Dresden eller Berlin eller Ingolstadt, og paa et af disse Steder nedbrød Klostre og brændte Helgener. Et andet Vidnesbyrd om Allstädteraandens Fejghed var det, at han krøb i Krogen og skyede Lyset som Djævelen Korset. Han havde i et Skrift tilbudt, at han offentligt vilde forsvare sig for „en Forsamling, der ikke var farlig,“ men ikke i en Krog for to eller tre Mennesker. „Hvad er det for en Aand, som er bange for to eller tre og ikke kan lide en farlig Forsamling? Jeg vil sige dig det: han lugter Stegen; han har een eller to Gange faaet paa Næsen af mig i Wittenberg i mit Kloster, derfor er han bange for Suppen og vil ikke staa, uden hvor hans egne er, som siger Ja til alle hans ypperlige Ord.“ Over for denne Münzers Fejghed maa Luther minde om sin egen Færd. „Jeg kan ikke rose mig med saadanne høje Ord (som Münzers om de himmelske Røster, han havde hørt) eller trodse paa dem; jeg er et stakkels, elendigt Menneske og har ikke begyndt min Sag saa fortræffeligt, men med megen Frygt og Bæven. Hvor ydmygt angreb jeg ikke Paven, hvor bad jeg, ... som mine første Skrifter viser? Alligevel har jeg i en saadan fattig Aand gjort det, som denne Verdens-Æder-Aand endnu ikke har forsøgt, men som han hidtil meget ridderligt og mandhaftigt har skyet og flygtet for og tilmed rost sig af; at han har holdt sig fra, som af en Idræt, der vidnede om en ridderlig og høj Aand. Thi jeg har staaet i Leipzig for at disputere for den aller-

farligste Forsamling. Jeg har mødt i Augsburg uden Lejde for min værste Fjende. Jeg har staaet i Worms for Kejseren og hele Riget, skønt jeg forud havde faaet at vide, at mit Lejde vilde blive brudt og at der blev opspundet sælsomme Rænker imod mig. Hvor svag og fattig jeg end var, saa stod mit Hjerte dengang saaledes: dersom jeg havde vidst, at saa mange Djæville havde sigtet paa mig, som der var Teglsten paa Husene i Worms, saa var jeg dog redet derind.... I lige Maade vilde jeg have staaet i en Krog over for een, to, tre, hvem det saa var, hvor og hvordan man havde ønsket det. Min svage og fattige Aand har maattet staa frit som en Markblomst, har maattet være rede til at svare enhver, som Sankt Peder lærer det (i sit første Brev 3, 15).“

Naar jeg skal give en Fremstilling af Luthers Liv og Virksomhed efter den navnkundige Rigsdag i Worms 1521, vil jeg begynde med at fremdrage dette Brev om Thomas Münzer, baade fordi det fører os ind i den ejendommelige Strid, som vor store Kirkefader havde i disse Aar, og fordi det kalder Minderne frem fra hans tidligere Kæmpeliv. Hvad der i de første Aar efter Rigsdagen i April 1521 lagde Beslag paa Luthers Kræfter, var især Bryderierne med den Aand, som var over Thomas Münzer og alle dem, der i mer eller mindre Grad lignede ham. Det var Luther en særdeles Glæde, skrev han i det samme Brev, hvoraf det ovenstaaende er taget, at Münzer og hans Meningsfæller roste sig af, at „de ingenting har lært af os eller modtaget fra os.“ Men andre var der som Carlstadt, der blev paavirket af den samme Aand, og om hvem det ikke kunde benægtes, at de havde staaet i samme Fylking som Luther. Dennes gamle Fjender Papisterne kunde eller vilde i alt Fald ikke se, at den Bevægelse, der blev ledet af Mænd som Münzer og Carlstadt, ikke kom Luther ved. Paa ham kastede man Skylden for al den Uorden, de andre bragte i Stand, og naar han talte eller skrev imod Sværmer-

aanderne, da saa det i Papisternes Øjne ud, som var det sine alt for ivrige Tilhængere, han nu maatte brydes med, i Stedet for aabenbare Modstandere. For Fyrster og Menigmand i Tyskland har det taget sig ud paa samme Maade. Det var for en stor Del Folk, som Luthers mægtige Røst havde vakt, der siden lyttede til Münzers og Carlstadts Taler. Luther selv har følt, at, har han end ikke været den, der satte Münzer og Carlstadt i Gang, saa hørte dog mange af dem, der fulgte disses Tale, til hans egne kære Læringer og Venner. Og derfor fik den hele Kamp, hvori han i disse Aar blev ført ind, en ganske anden Skikkelse end de tidligere Tiders Kampe. Havde han før staaet som en Krigshøvding over for en fjendtlig Hær, saa var hans Forhold nu snarere som Høvdingens, i hvis egen Hær der var Mytteri.

Hvilken Kamp var saa den værste at bestaa?

Lad os dvæle ved nogle af Oprindene fra Kampene mod Papisterne.

Ved vor offentlige Gudstjeneste er Mindet om Martin Luther blevet knyttet til Allehelgensdagen. Det var til visse en alvorlig og følgerig Handling, Luther foretog sig, da han Allehelgensdags Aften opslog sine Sætninger om Afladen paa Døren til Allehelgenskirken i Wittenberg. Han lagde selv Vægt paa denne Mindedag, som man kan se det af det Brev, han skrev Allehelgensdag 1527 til Nikolaus Amsdorf. Luther havde da gennemgaaet en saare trang Tid; der var Pest i Wittenberg; der var Sygdom i hans eget Hus. Han selv havde for kort Tid siden lidt baade af legemlig Sygdom og af haarde Anfægtelser. Om sine Bekymringer har han ogsaa fortalt sin Ven i det nævnte Brev. Men saa slutter det: „Wittenberg paa Allehelgensdag i det tiende Aar efter Forkastelsen af Afladslæren, til hvilken Begivenheds Ihu-kommelse vi i denne Time drikker en Draabe Vin sammen og gør os til gode med hinanden.“ Senere stod da den Stund, han opslog sine Sætninger, i Glans for ham. Han takkede Gud for, hvad der var kommet ud af denne

Handling. Men da han foretog sig den, havde han ingen Anelse om, hvad den vilde føre til. Han var „en ung Doktor, nylig kommen ud af Essen, hidsig og munter i den hellige Skrift.“ Han havde allerede flere Aar igennem ført en livlig Kamp for den gamle augustinske Lære om Synd og Naade og for en bibelsk Oplysning, i Modsætning til de skolastiske Pindehuggerier og Lovprisningen af Aristoteles. Han vilde ganske vist sætte Afladslæren under alvorlig Forhandling blandt de lærde. Men han tænkte ikke paa ved sine latinske Sætninger, som var bestemte til at forhandles paa de lærde Højskoler, at vække en Folkebevægelse over hele Tyskland og videre ud i Verden. Hvor megen Vægt vi, som kender Følgerne af Luthers Indsigelse imod Afladshandelen, end maa lægge paa den Handling, han foretog sig den 31. Oktober 1517, saa kan vi godt forstaa, at han ikke, da han fandt Anledning til at fremhæve sin Færd i Modsætning til den fejge Thomas Münzers, kom til at nævne denne Begyndelse til sin store Kamp imod Papisteriet. Derimod nævner han Mødet i Augsburg med Kardinal Thomas af Gaeta, Disputationen i Leipzig med den Ingolstädter-Professor, Dr. Eck, og Rejsen til Worms for at indstille sig, for Kejser Karl den Femte og det tyske Rige.

Da han drog til Augsburg uden Lejdebrev i Efteraaret 1518, blev han paa Rejsen advaret i et Kloster om, at det vilde falde ham svært at værges sig imod Vælskmændene; de vilde brænde ham; men han svarede: „At blive brændt med Nælder, det kunde gaa an; men Ild er for hed.“ Men om det Øjeblik, da han overgav Kardinalen sin endelige Erklæring, har Julius Köstlin i sin ypperlige Levnedsbeskrivelse af vor Reformator bemærket, at det for Luther vel har været lige saa vigtigt og inderligt gribende som det, da han senere i Worms udtalte for Kejseren og Riget sit berømte Ord: „Jeg kan ikke andet, Gud hjælpe mig!“ Han maatte allerede den Gang beslutte sig til at bryde med det hele romerske Kirkevæsen, hvis ægte Talsmand Cajetan var, om han